
NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK TÖRTÉNETE

Nemzeti liberálisok és örököseik: a közép-európai liberális párthagyomány sajátos fejlődése 1867-től 1918-ig

Mulej, Oskar: National Liberals and Their Progeny – Approaching the Peculiar Developments in Central European Liberal Party Traditions, 1867–1918 = Acta Poloniae Historica, 111, 2015, 57–81. p.

Ez a dolgozat a liberalizmusban a 19. század végétől a 20. század elejéig a közép-európai pártpolitikában bekövetkezett strukturális és ideológiai átalakulásokat elemzi. A Habsburg Monarchia Lajtán inneni területeinek cseh, német és szlovén nyelvű régióira koncentrálnak röviden tárgyalja a császári német, magyar és lengyel galíciai kontextust is. Az ideológiák, szervezett politikai mozgalmak és politikai nyelvhasználatok közötti kölcsönhatás érdekessége az volt, hogy hogyan változott a nemzeti liberális hagyományokon belül a nemzeti és a liberális komponensek viszonya. 1900-ra a nemzeti vonulat láthatóan fölénybe került a liberálissal szemben: a nacionalizmus egyre intenzívebbé vált, és új, agresszívabb formában jelentkezett. A századfordulótól kezdve ezért tényleges liberálisok helyett helyesebb a liberalizmus örököseiről beszélni a pártpolitika szintjén. A közép-európai nemzeti liberálisok nacionalista fordulata a századfordulón tetőzött, majd tovább fejlődött a két világháború közötti időszakig. A klasszikus liberális alapelvek részleges elvetése egyértelműen megkülönböztette a közép-európai liberalizmust az akkori nyugati liberalizmustól. A közép-európai liberalizmus fejlődését annak iránya teszi specifikussá: míg Nyugaton a liberalizmus a szociális irányba fejlődött tovább, Közép-Európában a liberalizmus antiliberális és radikálisan nacionalista eszméket tett magáévá, és ezzel részben eltüntette a liberális hagyományokat.

Mind ideológiai, mind politikai párthagyományi szempontból elmondható, hogy Közép-Európában egy erre a régióra jellemző liberalizmus alakult ki a 19. században. Ebben az időszakban a „nemzeti” szó még többé-kevésbé egyet jelentett a „liberális”-sal. Közép-Európában a nemzeti újjáéledési és egyesítési mozgalmakat elsősorban a liberálisok vezették. A szabadságot mint a liberálisok legfőbb központi politikai ideálját főként a nemzet szabadságaként értelmezték, a nemzetet pedig „kollektív személyként”. A nacionalizmus egybeforrta a polgárságot, a limitált kormányzatot, a szabad kereskedelmet, az önrendelkezést, az észet, a haladást, az individualizmust, a civilizációt és a polgári társadalom fogalmával is. Az alkotmányos rendért, a polgári szabadságjogokért és a törvény előtti egyenlőségért való küzdelem kéz a kézben járt a nemzetépítési projektekkel. A nemzeti liberálisok a 19. században a modernizáció motorjának tartották magukat, és arra törekedtek, hogy modern, középosztályon alapuló polgári társadalmat alakítsanak ki, a nyugati (főleg brit) gazdasági fejlettség mintájára. A nemzeti gazdaság megerősítését kulcsfontosságú lépésnek tartották a nemzet konszolidációja és az általános modernizáció felé vezető úton.

A Habsburg Monarchián belül a liberális politika fejlődése elválaszthatatlan volt a nemzeti mozgalmaktól, ezért számos nemzeti liberális tradíció alakult ki egymással párhuzamosan. Elsőként a német jelent meg, mivel Ausztria német területe volt gazdaságilag és kulturálisan a legfejlettebb. Magyarországon is hamar szárba szökken a liberalizmus, méghozzá a „dzsentri liberalizmus” formájában. Nemzeti érzelmű középosztály hiányában egy speciális ideológia fejlődött ki a liberális nemesség, különösen a földbirtokos dzsentri körökben, amely a „tiers état” szerepébe bújott bele. Ez a fajta liberalizmus mindhárom rivális magyar pártra jellemző volt 1867 után. 1875-től kezdve mind Tisza Kálmán, mind Deák Ferenc pártja egyetlen domináns pártba tömörült: a Liberális Pártba. A korlátozott választójogok és a választási kerületek „ügyes” átrajzolásának köszönhetően a magyar liberálisok a 19. század végéig biztos többséget élveztek. Hasonló jellegű dzsentri liberalizmus alakult ki a lengyel Galíciában is. A cseh liberálisok is gyorsan követték a németeket, bár az ő fejlődésük akkor ért a csúcra, amikor az osztrák-német liberalizmus már hanyatlóban volt. A szlovének, akik gaz-

daságilag kevésbé fejlett területen éltek és társadalmukban nagy arányt képviselt a parasztság és az alsó középosztály, csak később léptek a politikai színtérre: csak az 1890-es években jelentkezett egy teljesen független szlovén liberális párt.

Habár a liberalizmus és a nacionalizmus már kezdettől fogva magától értetődően összeforrt, a 19. század jelentős részében a nacionalizmus nem jelentett ellenséges érzelmeket más nemzetiségek irányába, sőt viszonylag befogadó és toleráns jellegű, azaz liberális volt. A német liberálisok szemében a liberalizmus egyet jelentett németségükkel, de a németséget a kultúrából és a „Bildung”-ból, nem pedig az etnikai gyökerekből származtatták (így pl. a németajkú zsidók jelentős számban képviseltették magukat az osztrák-német liberális pártban). Azt is fontos hangsúlyozni, hogy az Ausztriában működő egyes nemzeti liberális pártok többnyire hűek maradtak az egyesült alkotmányos Ausztriához, mivel ebben látták pl. a szláv népek szabad kulturális és politikai fejlődésének zálogát. Ausztria egyéb nemzetiségi csoportjainak nemzeti liberális mozgalma szintén a német példát vette alapul, ugyanakkor egyre inkább konfliktusba is került vele annak paternalista attitűdje miatt.

Az 1870-es évekig a nemzeti liberális csoportosulások Ausztriában egységesek voltak a szervezettségüket illetően is. Az 1867-es alkotmány – a magyar kiegyezés pedig különösen – minden nemzetiség számára nagy előrelépés volt, és a Habsburg Monarchiában győzedelmeskedett a liberalizmus. Ugyanakkor az elkövetkező évtizedekben különböző folyamatok zajlottak le, amelyek megbontották a liberális egységet és eszmerendszert. Ezek a folyamatok a következők voltak: 1. Az 1873-as tőzsdekrachot követően csökkent a bizalom a liberális gazdasági elképzelések iránt. 2. A politika egyre inkább a tömeges politizálás felé mozdult el (más társadalmi osztályok képviselői is bekerültek a képviselőházba). 3. Ideológiai diffúzió és átalakulás következett be a liberális mozgalmon belüli radikálisabb irányzatok térnyerése, majd hatalomátvétele miatt; elveszett a liberális identitás, és egy hangsúlyosabban nacionalista identitás váltotta fel. 4. A liberális mozgalmak sokfelé szakadtak. 5. Nem sikerült a „becsületen” alapuló pártokat modern politikai tömegpártokká átalakítani.

A politikai részvétel kiszélesedett, és intenzitása egyre nőtt a férfiak általános választójogának 1907-es bevezetéséig. A liberálisok először próbáltak ellenállni a változásoknak, mivel érzékelték az „alulról jövő” nacionalista tömegek nyomását, amely a hatalmukat fenyegette. Az első látható törésvonal az 1870-es években jelent meg a liberalizmus jobb- és baloldali irányzata között. Ausztriában, főleg a németajkú liberálisok körében a korábbi liberális iskola konzervatív és elitista hozzáállását sok kritika érte a radikálisabb fiatal generációk részéről, ami fokozatos nacionalista fordulatot idézett elő. 1900-ra már egyértelműen előtérbe került a „nacionalista-nemzeti” vonulat a „liberálissal” szemben. Maga a nacionalizmus is radikalizálódott, és megjelentek benne a rasszista elemek.

Az 1880-as évektől 1910-ig tartó időszak vízválasztónak bizonyult a nemzeti mozgalmak és eszmék történelmében: egy új, illiberális nacionalista ideológia foglalta el Közép-Európa politikai színpadát, amely elutasította a liberalizmust, és egoizmussal, materializmussal, kozmopolitanizmussal és a nemzeti ügyek elhanyagolásával vádolta azt. A liberális politika átalakulásáról árulkodott azon új elnevezések megjelenése is, amelyek lassacskán felváltották a „liberális” szót a különböző közép-európai pártok nevében, úgy mint „progresszív”, „szabadság” és „szabadelvű”. Új politikai stílus honosodott meg, amelynek retorikája elsősorban az érzelmekre és nem az értelemre igyekezett hatni széles tömegek bevonásával. Az új nacionalisták többnyire megtartották az alapvető liberális jelszavakat (pl. szabadság és haladás), de a liberális szellemiséget már nem. A nemzeti liberális spektrum rendkívül töredezetté vált, különösen az ausztriai németek esetében, majd ezt követték az 1897-es és 1907-es jelentős választójogi reformok. Még Magyarországra is igaz volt, hogy miközben a rendkívül korlátozott választójognak köszönhetően a liberálisok biztos kézzel őrizték hatalmukat, a liberális párt politikája egyre nacionalistább lett a 19. század végére, és jellemző volt rá a nemzeti kisebbségek elnyomása és erőszakos elmagyarosítása.

A századfordulótól kezdve liberálisok helyett inkább csak a liberalizmus örököseiről lehet beszélni. Ezeket a pártokat vegyes ideológiai elemek keveréke jellemezte; egymás mellett élt bennük a kispolgári radikalizmus, a nem marxista típusú szocializmus, a nacionalizmus és

a liberalizmus maradványa. A századforduló politikai életére jellemző volt továbbá az ún. politikai táborok kialakulása. Ezek a táborok politikai pártokat és más, terepmunkát végző szervezeteket tömörítettek. A három nagy tábor a következő volt: a katolikus konzervatívok (politikai katolicizmus), a marxisták (szociáldemokraták) és egy ideológiai szempontból kevésbé jól körülírható csoport, a liberálisok, progresszívek és szabadelvűek, avagy a nacionalisták. Az egyes politikai táborok szorosan kötődtek konkrét társadalmi és kulturális körökhöz is, különösen a liberalizmus örökösei. 1918-ra a liberális tábor annyira sokféle frakciót foglalt magába, és annyira eltávolodott a liberális szellemi hagyománytól, hogy a közös nevezőt már csak a nemzeti eszmék, illetve a klérusellenesség és az osztályharc-ellenesség jelentette. A klasszikus liberális alapelvektől részben Nyugat-Európában is eltértek az akkori liberális pártok, a közép-európai liberalizmus azonban egészen sajátos irányban fejlődött tovább, és amint láthattuk, ez a liberalizmustól homlokegyenest eltérő és radikális nacionalista eszmék hirdetéséhez vezetett.

Pethő-Szirmai Judit

Székelyek az I. világháborúban

Nagy József: A cs. és kir. 82. „székely” gyalogezred az 1916. évi Bruszilov-offenzíva idején=Székelyföld, 2016. 20. évf. 8.sz. 5-15.p.

A címben szereplő idézőjel magyarázata: A Monarchia hadvezetése rendszeresen és tudatosan cserélte a különböző ezredek állományát, amit egyrészt a rendkívül súlyos emberveszteségek indokoltak, másrészt a kevésbé megbízható nem magyar anyanyelvű katonákat a magyar ezredekbe osztottak be, és így kerülhettek románok a székely gyalogezredbe, ahol 1916-ra részesedésük a teljes állományból már 23%-ra rúgott. A háború kimenetele 1916-ban még nem dőlt el: Németország nagy erővel indított offenzívát Verdunnél a franciák ellen, a Monarchia pedig az olasz hadszíntéren indított támadást (igaz, ezt a harcoló alakulatok egy részének orosz frontról való átirányításával oldotta meg,

gyengítve ezzel az ottani véderőt). Ezek után Franciaország és Olaszország együttesen kérte az oroszokat – már 1916 tavaszán – egy átfogó tehermentesítő támadás indítására a keleti fronton, így 1916. június 4-én Bruszilov tábornok négy hadserege indított nagy erejű támadást Volhíniában a központi hatalmak ellen. (A Balti-tengertől az arcvonal központi részéig német csapatok védekeztek, délebbre az osztrák-magyar csapatok Bukovínáig. A két haderő vegyes köteléket alkotott, a központi hatalmak a keleti hadszíntéren 1,0 millió katonával rendelkeztek, Oroszország 1,7 millióval).

A székelyudvarhelyi 82. „székely” gyalogezred 1916. május 26-án érkezett a luck-olykai hídfőállásba, ahol felváltotta az addig ott védekező csapatokat. A keleti arcvonal lapályai és mocsarai nem kedveztek a védelemnek, az állások gyakran beomlottak, mert itt kevésbé terjedt el a nyugati fronton kialakított betonbunkerek rendszere. Az oroszok hatalmas túlereje, az állandó és nagy erejű tüzérségi és géppuska –támadások miatt a 82. gyalogezred állománya rövid időn belül 5330 főre olvadt, és a személyi állomány pótlása következtében az eredetileg 90%-os székely-arány jelentősen lecsökkent. (Noha a tisztikart többségében magyarok alkották, de sokan a Monarchia különböző területéről verbuválódtak.) Ráadásul az oroszok tüzelése éjszaka sem szünetelt, hogy kifárasztásuk az ellenséget. A föld alatt lapulva eltöltött hosszú idő alatt sok ember idegei felmondták a szolgálatot és megőrültek. Június 4-én reggel az orosz tüzérség felismerhetetlenné lőtte a székelyek vonalait, az orosz tisztek pedig parancsot kaptak a támadásban hátramaradó orosz legénység megsemmisítésére. Noha a székelyek hősiessen harcoltak –pl. Kricsa Andor gyergyószentmiklósi zászlós 20 emberével állásából kirohanva visszafoglalta és fél órán át visszatartotta az orosz tömeget, időlegesen tehermentesítve zászlóalját -, de június 5-én délutánra elfogyott a székelyek lőszere, így már nem tudták kellő erővel zavarni az oroszok felvonulását. A székelyek végső kitarásra kaptak parancsot, azonban a felmentő támadás nem következett be a Landwehr ezredek visszavonulása miatt. A székely gyalogezred állománya 718 (!) főre zsugorodott, és ekkora veszteséget székely alakulatok még soha nem szenvedtek el. A megmaradt katonákból Labutka őrnagy vezetésével zászlóaljat szerveztek, őket egy lengyel tábori vadászzászlóaljjal egészítették ki. A kime-

rúltság, az éhség és az állandó egyenlőtlen küzdelem nyomán a 82. ezred lélekszáma tovább olvadt, mindössze 511 főre. Végül június 11-én Nowy Dwornál kikerkezett Erdélyből egy menetzászlóalj 702 fővel, a legénységet összekeverték és két zászlóaljat szerveztek.

A székelyek utolsó leheletig tartó helytállását később sokan Leoniász király spártai katonáinak hősiességével állítják egy sorba, viszont az orosz katonai sikerek következményének tekinthető Románia 1916 őszi átállása az antant oldalára, és a védtelenül maradt keleti magyar határon való betörésük Erdélybe.

Cholnoky Győző

Adalékok a lengyel – orosz ellenségeskedéshez és a török nacionalizmushoz

Blaszczyk, Arkadiusz Christoph: Von duchi 'nsczyzna bis zur Sonnensprachtheorie. Über die Verflechtungen zwischen polnischem Anti-Russismus und türkischem Nationalismus = Zeitschrift für Ostmitteleuropa Forschung. 2016.2. no.215–240 p.

A Török Birodalomban száműzetésben élő és ott „meghonosodó” lengyelekről, leszámazottairól és családjaikról szóló esettanulmányokra támaszkodva, ez a cikk azt mutatja be, hogy a szokatlan tudást hogyan lehet sikerrel átadni vagy új formába önteni kulturális „köztes” személyek által. Ez utóbbiak kulturális kontextusok (hálózatok) közötti laza kötelékei (Mark Granovetter) a tudás átadása és adaptálása során olyan kreatív teret nyitottak meg, amely mentes volt mindkét kontextus (pl. tudományos körök) tudáskontrolláló erőitől. Így az átadott vagy módosított tudást vagy nem tartották furcsának a befogadó kontextusban, (mivel eredete miatt inkább értékesnek gondolták), vagy pedig csak idővel vált azzá azáltal, hogy eredeti kontextusában furcsának nyilvánították. Az így felszabadult tudás bizonyos körülmények között nagy társadalmi és politikai jelentőségre tehet szert az új kontextusban. Ezt a folyamatot jól illusztrálja Franciszek Henryk Duchiniński (1816-1893), Mustafa Celaledin Paşa / Konstanty Borzęcki (1826-1876), fia Enver Paşa

(1856-1928) és ez utóbbi veje, Samih Rifat (1874-1932) története. Ők jelentik a kapcsolatot a duchinińszczyzna (később pejoratív szó Duchiniński elméleteire) és az úgynevezett „napnyelv elmélet” között, miszerint a török ősi emberi nyelv, és azokból az első hangokból ered, amelyeket az emberek a Nap láttán hallattak. Duchiniński, egy ellentmondásos megítélésű legyen antropológus és történész, aki 1849-1856 között Konstantinápolyban élt, azzal próbálta meg ellensúlyozni az orosz pánszlávista ideológiát, hogy azt állította, az oroszok barbár „turániai” trónkövetelők és az „árja” szlávtság jogtalan kisajátítói. Duchiniński turánizmus koncepciója az ottománokat/törököket is magában foglalta, bár – különösen a krími háború idején – ez utóbbiak védelmére kelt azzal a felkiáltással, hogy ők civilizáltabb nép. Ezt azzal magyarázta, hogy „muszkákkal” ellentétben a törökök sosem voltak arra kényszerítve, hogy faji természetüktől idegen életmódot vegyenek át. Konstanty Borzęcki/Mustafa Celaeddin, akinek meglehetősen elszigetelt lázadóként a többi lengyel születésű lázadótól eltekintve nem volt más társasága, megkérdőjelezte és átdolgozta Duchiniński turánizmus elméletét. Borzęcki számára az árjak és a turániak valójában egyazon fajhoz tartoztak, sőt azt állította, hogy a törökök képviselték az ősi európai civilizációt, (amely természetesen nem tartalmazta az oroszokat). Borzęcki kibővítette Duchiniński nyelvészeti érvelését, és egy áltudományos elméletet alkotott a török nyelv ősi jellegével kapcsolatban. Fia, Enver átvette ezt a megközelítést, Enver veje, Samih Rifat pedig a Török Nyelvi Társaság első elnöke lett. Rifat alapító tagja volt annak a mozgalomnak, amelynek köszönhetően a napnyelv elmélet 1936-ban Törökország állami doktrínájává vált. Ahogy ezen példákban is kitűnik, az identitásbeli konfliktusok megoldása fontos motivációs erő lehet a kultúrközi kapcsolatok kibontása és a továbbadott tudás átalakulása során.

Pethő-Szirmai Judit